

Budai és pesti veduták vallásos tárgyú képeken.

A következőkben nem Boldog Margitot ábrázoló képekről lesz szó, akinél az attributumnak majdnem azt mondhatnánk szinte egy része Buda vagy Pest. Heinrich Detzel, a szentek ikonográfiáinak kiváló ismerője azt mondja, hogy Boldog Margitot dominikánus ruhában, koronával a fején, liliommal, könyvvel a kezében szokták ábrázolni,¹⁾ mégis magyarországi képein a Detzel által felsorolt jelvényein kívül legtöbbször azzal jelzik kilétét, hogy sematikus szigetet is festenek a képre, amely az egykori Nyulak szigete akar lenni. Így látjuk Boldog Margitot a kezünk ügyében levő multszázadbeli ájtatoskodó könyvből előkerült könyörgésen is, melyet Zeller nevezetű pozsonyi grafikus készített és hozott forgalomba özön mennyiségben. Ezen, a Fővárosi Könyvtár tulajdonát képező, sárga selyemre nyomtatott képecskén a szende Szűz szigeten áll. A magyar királylány apácaruhába van öltözve, melyet csillagos köpeny takar, jobbkezeben kereszt s lábánál hercegi korona. A háttérben a budai vár húzódik természetesen sablonosan, minden topográfiai hűség nélkül, mint ahogy a sziget is csak úgy képzeletből készült.

Nem az ilyenszerű sablonosan rajzolt, vagy festett pest-budai látképeket gyűjtöttük össze, hanem azokat a festményeket, illetve szentképes ábrázolásokat, amelyeken valamely oknál fogva a mai fővárost, vagy annak egy részét ábrázolta alkotójuk. Régi szokás egy-egy várost vallásos vonatkozású képre festeni. Talán a legrégebb példája az a Santa Pudenzianabeli IV. századvégi mozaik, amelyen Róma lakóházait, fürdőépületet és valami bazilikát rakott ki apró márványkockákból a mozaikos mester. Ezek előtt az antik épületek előtt Krisztus ül trónusán, kezében könyvvel, körülötte az apostolok.

A középkorban különösen nagyon divatos az olyan vallásos képek festése, amelyen ugyan a vallásos tárgy a fontos, de valami város is van rajta. Nagyon valószínű, hogy Pest és Buda is többször szerepelt egy-egy szentképen. Hogy ezek milyenek lehettek, arról fogalmat nyújt a Gerevich Tibor által felfedezett, a győri szeminárium tulajdonát képező Perényi-féle legrégebb budai látkép.²⁾ Ezen a kálváriát ábrázoló színezett rézmetszeten a háttér miniálták, és pedig a tájképi rész a budai várat mutatja. Talán még élénkebben magunk elé képzelhetjük ezeket az eltűnt képeket, ha az ugyanilyen jellegű bécsiekre gondolunk, így például arra, amely a St.

Florian Stiftsmuseumban van s amelyen festője a keresztrefeszítést festette meg 1470—1480 táján. A távolban a Szent István dómot s a Burgot látjuk. Egy nem sokkal később készült képen, a Menekülés Egyiptomba címűn (Schottenstift Gallerie), az akkori császárváros csillagfénynél látható. Egy harmadik képen, amely ugyancsak a Schottenstift tulajdona Mária és Erzsébet találkozását egész különös módon ábrázolja ismeretlen művésze : a Kärntnerstrassén, gótikus házak között a Stefansdom árnyékában.

Tudjuk, hogy a török megszállás után Budán, Pesten épület vagy szobor is legfeljebb csak törmelékként maradt ránk. Képnek úgyszólván híre-hamva sincs, így sajnos csak olyan festményeket találhattunk, amelyek Buda visszavétele után keletkeztek.

Ezek a festmények bennünket most elsősorban topográfiai szempontból érdekelnek, mert a Főváros egy-egy részének más-más időből való helyzetéről adnak felvilágosítást, bár a XVII. század végétől számítva sok metszetet ismerünk s így városunkat helyrajzilag tisztázni tudjuk. Az ismert metszetek annál inkább használhatók, mert ezeket eltérőleg a régebbi ábrázolásoktól már nem olyan grafikusok készítették, akik meglevő ismert látképet utánoztak, variáltak, átalakítottak valamely leírás, vagy ami még rosszabb, csapongó fantáziájuk szerint, mégis a sok ismert metszet mellett a városképes festmények természetüknél fogva nagyon becsesek, mert színesek s így többet és elevenebb képet nyújtanak, mint akár a metszetek vagy karcok.

Festmény, amelyen csak veduta volna a XVII. század végétől számítva a mult század közepéig nagyon kevés maradt ránk és így a szentképek, amelyekken Pest-Budából egy-egy rész is látható, különös figyelmet érdemelnek annak ellenére, hogy ezeken a képeken nem főképp a helyi vonatkozást hangsúlyozta a festő, mert hiszen nem is ebből a célból készültek. Azonban nemcsak a helyrajzi szempontok teszik vonzóvá és arra érdemessé ezeket a képeket, hogy velük foglalkozzunk, hanem a helyi vonatkozás mellett sok minden másról is felvilágosítást nyújtanak, így például keletkezésük korának kulturális, szellemtörténeti, de különösen vallási kérdéseibe világítanak be, sőt igen gyakran szociális hátterük van. Nem mindegy, hogy egy-egy képre milyen szent kerül; súlyos oka volt annak, hogy például Borromei Szent Károlyt, vagy Szent Józsefet ábrázolták. Nem találomra festette a megrendelő Nepomuki Szent Jánost temploma zászlajára, mint ahogy ma nem véletlen, hogy kis Szent Teréz és Don Bosco kultuszáról beszélünk. Amint lelki háttere van annak, hogy közbenjárásért folyamodunk ma a liseuxi szenthez, úgy mélyenjáró oka volt régen is. Ezekről a régi képekről leolvashatjuk a kor sajátos misztikáját, mely a barokk korszaknak és még az utána következő időknek is megvolt. Ezek a festmények a város lakóinak eleven hitét fejezik ki. Az elmúlt Pest-Buda devocionális emlékeiben a város lakóinak vágya, reménysége, hálája, fájdalma, baja, vigasza, öröme nyilvánul meg.

A felszabadítás után Budát és Pestet főleg idegen telepesek szállják meg; indigenátust nyernek, gyökeret ereszt a jövevény, polgár lesz s a nagy küzdelmek árán szerzett vagyonkáját minden erővel megvédi. Bajában — mert hiszen kijutott az ujjászületett városnak a tűzvész, árvíz, fekete halál — segítségül kéri a rajta kívül álló nagy erőket. Csodálatos

lokálpatriotizmus fejlődik ki rövid időn belül, amelynek élénk bizonyosága az a képsorozat is, amelyet a mi szempontjainknak megfelelően gyűjtöttünk össze.

* * *

Fellélegzett az egész keresztény világ, amikor az új kereszties hadak 1686 szeptember 2-án egyik főcéljukat, Buda bevételét elérik és bevonulnak a várba. A félhold feltett csillagának, Budának megszerzése, amely az izlám erejének reprezentálója és egyúttal legfontosabb stratégiai pontja volt, amikor a keresztény seregek kezére került, az egész világon határtalan örömet váltott ki. Áttekinthetetlen mennyiségben jelennek meg Buda megvételéről az ismertetések. Könyvek minden nyelven, metszetek tömkelege, amelyhez fogható mennyiséget — túlzás nélkül állíthatjuk — addig egyetlen eseményről sem készítettek. A visszafoglalás örömeire ünnepeket tartanak, emlékérmeket vernek, öntenek; vagy másfélszázról tudunk. Mindez még ma is bizonyítja az egész akkori világ megkönnyebbült fellélegzését. Budát felszabadító harcokat megörökítő festményről is tudunk. Így ismerjük H. Heinrich Faust 1699-ben készült, Horváth Henrik által éppen a Tanulmányokban³) publikált képét, amelyen lotharingiai Károly diadalmenetét, a már visszafoglalt Budát s az alatta még folyó harcokat szemlélhetjük. Faust jelentőségteljes képével — mert Budáról, a várról jó képet ad, bár kivitele nem olyan művészi — szinte egyenrangú a Fővárosi Múzeum egy másik festménye, egy vallásos tárgyú kép, amelyen Pestet és Budát ugyancsak visszafoglalása után látjuk. Ezt a képet a múzeum leltárkönyve alapján 1908-ban báró Nyáry Jenőtől vásárolták. A nem valami nagy művész által festett kép két részre oszlik és pedig egy földi és egy égi jelenetre. Fent középen felhők között a Szentháromság, jobbra Szent Rozália, balról Mária térdepel. Apró angyalok kara veszi körül őket. Lent a háttérben Pest, a Duna tulsó oldalán a Gellérthegy, valamint a Vár egy csücske tárul elénk. Közvetlenül az előtérben jobbról zöld, üde erdő látható. Az erdő előtt Szent Rókus, míg vele szemben magyaros arcú, bajszos Szent Sebestyén áll. A kép alsó jobb sarkában címer is van és pedig a vágott pajzs alsó vörös mezejében három fehér lilium, felső kék mezejében mellső lábával kardot tartó oroszlán, a sisakdíszén darú, amint jobbát felemeli s benne kavicsot tart. A takarók színe kék, arany, vörös és ezüst.⁴)

A címer a Sötér családé. Sötér Ferenc a XVII. században tápiósápi birtokos. 1689-ben második, 1692-ben, valamint 1696-tól 1702-ig első alispánja Pest megyének. A Sötér család több tagjáról tudunk. Így Tamás, Antal, Mihály és Gábor Szentlőrincátán birtokosok. Nagy a valószínűség, hogy a Fővárosi Múzeumban levő egykori oltárképet Sötér Ferenc festette, aki mint alispán minden biztonnal sokat tartózkodott Budán is, Pesten is. Úgylehet valami betegségtől való megszabadulás után a képet fogadalomból készítette az egyik itteni templom számára. Erről a Sötér Ferencről egyébként tudjuk még azt, hogy később a kuruc harcokban, mint a jászkunok kapitánya vett részt.

Az ikonográfia ismerete sok mindent megmagyaráz ennél a képnél a városra vonatkozólag is. A Szentháromság a kereszténység legnagyobb és legszentebb titka. Az ábrázolásnak a képen látható módja a középkor

óta szokásos. Pest-Buda városát egy-egy járvány alatt félelem, rettegés szállja meg, pedig a visszafoglalás óta gyakran kísért a borzalmas dögvész. A védekezésnek a gyógykezelés primitív módja mellett a betegség ellen nincs más eszköze, csak az isteni vigasz, a szentekbe vetett bizalom. A Szentháromság-fogadalom egész soráról tudunk. Rendesen ragály idején, illetve annak elmulta után készítették hálából, mert elmúlt, vagy elkerülte a fogadalomtevőt. Így kezdenek 1691-ben a fogadalmi Szentháromság szoborhoz Pesten s egy év múlva már fel is szentelik. A XVII. század végén merül fel a várban felállítandó Szentháromság szobor gondolata is. Bár alapkövét csak 1700-ban tették le, már 1713-ban »a járványos betegségek elmúltáért hálából felállított« emléket egy művészibbel, monumentálisabbal cserélik fel. A régebbi emléket nem semmisítették meg, ma a Zsigmond téren áll. A ragálytól védő szentek szobrain kívül az új Szentháromság emlék egyik domborművén a borzalmasan pusztító pestist is megörökítették. A harmadik nyilvános téren álló Szentháromság szobor a szentlélektéri. Ezt is pestisjárvány megszűnéséért engesztelésül állították fel. Tudjuk, hogy a Retek-utcában egy kápolna is épült a XVIII. században a Szentháromság tiszteletére. Az oltárok igen gyakran kapnak felső kiképzésüknél szimbolikus, Szentháromság tiszteletére emlékeztető jelvényt. A kiscelli trinitárius szerzetesek ugyancsak hozzájárultak a kultusz fokozásához, amelyet főleg a jezsuiták élesztettek Buda visszavétele óta a testvér-városban. Tudjuk, hogy 1713-ban alakult meg a pesti Szentháromság Társaság, 1725-ben pedig a budai Nagyboldogasszony templomában létesült a kongregáció. A mélységes tiszteletnek se vége se hossza és még ma is számos emlék magán viseli a szimbolikus sugaras háromszöget, néha egy beléfestett vagy mintázott szemmel. »Benedicta sit Santa Trinitas« mint sóhaj a város lakóinak ajkát a bajban sokszor hagyja el. A reánkmaradt számos könyv, kisnyomtatvány bizonyítja, hogy ebben az időben a vallásos irodalomnak jelentékeny részét képezték a Szentháromságról szóló munkák.

A mi Szentháromságos városképünk is betegség, ragály utáni fogadalmi kép, mintegy memento mori. A ragályra egyébként a többi szent is utal. Palermói Szent Rozália, Nagy Károly rokona, festményünkön rózsakoszorús fejjel könyörög a ragály megszüntetéséért. Szent Rózát, Szicília patrónáját is különösen pestiskor szokták idézni, segélyül hívni. Kápolnája a pestisvész megszűnésének emlékét hirdeti. Nagy hálaadás közt 1711-ben, amikor a nyavalya szűnőben van, teszik le alapkövét. A Sötér-címeres képen Szent Rózával szemben a Boldogságos Szűz Máriát, Salve Reginát, az Irgalmasság Anyját festette a művész. Őhózzá is ragályos betegségek idején szoktak közbenjárásért könyörögni. Mária ilyenszerű kultusza nálunk nagy közkedveltségnek örvendett. A Madonna azért is került a várbeli Szentháromság emlékre — az egykori Bomba-téren felállított Szűz Mária szobor is a pestis megszűnésekor, iránta érzett hálából jött létre — mert főközbenjárója a városnak, védelmezője a szegényeknek, betegeknek. A Mária kultusz egyik megindítója a budai krisztinavárosi Nagyboldogasszony kép, amelyet Francin Péter kéményseprő festetett, mert 1691/92-ben »ment maradt a mirigy nyavajától«, mondja Jordánszky. Hogy a pánik egy-egy vész idején hová fejlődött, arra jellemző, hogy ezt a csodatevő képet jogosulatlanul eltulajdonítják és valóságos harcba kerül, míg vissza tudják szerezni.

Szentháromság. — (Fővárosi Múzeum.)

1. Fogadalmi oltárkép a pestisjárvány idejéből.
(Budai Szent Erzsébet-apácák temploma.)

2. Szent Antal-oltárkép a pesti ferencrendiek
templomából. (Fővárosi Múzeum.)

Szent Donát. Oltárkép a budavári koronázó templomból. (Fővárosi Múzeum.)

XXVII. TÁBLA

Szent Vendel. A régi Szent János-kórház kápolnájából (Fővárosi Múzeum).

A festményt eleinte egy kis kápolnában őrizték, mely annak idején árnyas ligetben a Krisztinavárosban állt. A templomot csak később, 1795-ben kezdik építeni ugyancsak a Boldogságos Szűz tiszteletére. Ezt a képet a Vérét hullató Máriának nevezik. Különös tiszteletét bizonyítja az a számos metszet, amelyeket imakönyvek részére készítettek s amelyekeken gyakran a krisztinavárosi templom és környéke is rajta van. Az imák özönét ismerjük, amelyek hozzá szólnak s napjainkig fennmaradtak.

A Sötér-féle képen Szent Sebestyén épügy, mint a vele szembenálló szakállas, fáradt, sovány vándor Szent Rókus, ki sebeit felfedi és mutatja, akinek nevééről egyébként a pestises kórházakat és a rókushegyi kápolnát elnevezték, mindketten a dögvész elleni hathatós oltalmazók. Szent Sebestyén szobra a Sebestyén-téren állt, Szent Rókusnak is számos szobrát ismerjük, hiszen jóformán minden templomban, kívül vagy belül fellelhetjük.

A borzalmas nyavalya, a pestis, a város gyakori visszatérő hivatlan vendége volt, jóformán minden évtizedben megtizedelte a lakosságot. 1712, 1723, 1738—44 szomorú emlékezetes évek. A járványok közül még a kolera, vagy amint akkor mondták »köldökcsömör« is periódusonként tér vissza. A legsúlyosabb, az 1831-iki valamennyit túlszárnyalta.

Amint a XVII. századvégi Sötér-féle szentképen látjuk az ikerváros még egészen törökös jellegű. Karcsú, égnekmeređő minaretek tarkítják, amelyek körülbelül olyanok lehetnek, mint azt a Fővárosi Múzeumban levő Fischer von Erlach féle rajzon látjuk. A régi keresztény templomból átalakított, vagy az újonnan épített centrális kupolás mecset mellett nyult a magasba a vékony torony. Tetejében, a körüljáróján kiáltotta világgá a műezzin a muzulmán dicsőséget. A Várnak, Budának, Pestnek látszatra egyaránt még balkáni, jellege van. Az európaivá változás, amikor ezt a képet festették, még nem jött létre, de nem telik bele húsz-harmic év s az ozmán külső teljesen eltűnik olyannyira, hogy nyoma sem marad jóformán a török félholdnak, annál inkább nem, mert hiszen a törökök nem építettek valami szilárdan, illetve csak a legszükségesebbet, mintha a megszállást csak provizórikus jellegűnek tekintették volna. A törökök nem-építkezése teszi azt, hogy Budának az ostrom utáni metszeteken épügy, mint ezen a képen még középkori vár jellege van. A Gellérthegy, a hajdani »Mons Pestiensis« tetején építményt látunk, valószínűleg azt, amelyet az ostromlók készítettek. »... Plock Berg so daher den Namen hat veil vor Zeiten ein Plock-Haus alda gestanden aber besser S. Gerhardi Berg sich Nennet.«⁵⁾

A sokat szenvedett várost megerősíteni volt a kiűzetés után a legelső teendő. A hajlandóság és áldozatkészség mindenünnen a legnagyobb mértékben nyilvánul meg. XI. Ince pápa 100.000 forintot küld, majd 1687-ben 80.000 forintot adományoz a város megerősítésére. A primás, Széchenyi György, Pest-Buda újjáalapítója, korának ez a legnagyobb szociális érzéssel megáldott embere, aki fiatal éveiben még a török megszállás alatt özvegy édesanyjával Budán lakott, ahonnan özvegy Széchenyi Mártonnét a törökök kiűzték, a vár falainak helyreállítására 300.000 forintot, a kapuk fenntartására pedig 180.000 forintot, abban az időben horribilis összeget adományozott. Pesten 1700 körül 4000 ember lakik és a körülkerített város olyan, mint egy jólmegerősített erőd. Falait még Mátyás építtette, a kapuknak még reneszánsz jellegük van. Ezt a Fővárosi

Múzeum tulajdonát képező Hatvani kaput ábrázoló XVIII. század végéről való képen is így látjuk. A Sötér-féle festményen is Pest déli részén kapu van. Az egykori Kecskeméti kapu ez, melyet 1794-ben bontottak le s melyről tudjuk, — monumentalitását mutatja — hogy felső építményében két szoba és egy konyha volt, ahol még 1785-ben egy városi zenész lakott.⁶⁾ Amikor a képet festették sok támadásnak volt kitéve a város. A kijavított falak jó szolgálatot tettek. 1703-ban a tanács foglalkozik a kurucok támadása elleni védelmi intézkedésekkel. 1704-ben meg is kísérik a kurucok a rajtaütést, de a pestiek ébersége és a szilárd falak a polgárokat megvédték. A duzzadó fejlődő város szétfeszítette a kőből épített övet. Az utolsó pesti kaput, az úgynevezett Hatvani kaput 1804-ben bontják le. A képen a falakon túl síkság terült el, ahol egykor a nemesek gyűléseztek. Nagy, homokos, műveletlen terület terpeszkedett a déli kapu alatt a mai Vámház körút tájékán, amely a Duna áradásaitól nedves, mocsaras. A Kecskeméti kaputól út vezetett a falakon kívül, a melyen azonban nyoma sincs az életnek. A külváros az 1700-as évek elején kezd majd fejlődni.

* * *

A baj, szegénység, nyomor végigkísért az egész XVII. és XVIII. századon, ennek ma halk viszhangja egy-egy ránkmaradt szentkép, szobor, néha erre utal egy-egy templom is. Ha szólásra tudnánk bírni az alkotásokat, panaszuk valóságos golgota lenne. A fájdalom, sirám stereotip. Járvány, tűz, árvíz a főszólam. Pest és Buda kis vityillós, girbe-gurba utcás nagy falu; gunyhói melegágyai a vésznek, piszok, szenny, a szegények szomorú városa. A századok óta nem művelt, elhanyagolt földek rosszak, sok-sok munka, kitartás és még több bizalom, hit kell, míg a XVIII. század folyamán az alacsony életforma megváltozik. Emberfeletti munkát kellett a szerzeteseknek kifejtteni, akik már akkor, mikor a küzdelem Buda alatt jóformán még folyik, megkezdik ritkán méltatott, áldásos munkájukat. A harcok úgyszólván a város kapuja előtt állnak, a jezsuiták, kapucinusok bent már tevékenykednek és nem is sejtik, hogy kitartó munkájukkal, egy későbbi metropolis alapjait vetik meg. Lehetetlenre vállalkoznak, építenek, gyógyítanak, lelket öntenek a csüggedőkbe, a rongyos telepesbe, katonába. Lelket lehelnek a betegbe, invalidusba, gyámolítják az özvegyeket és árvákat. Ha nem nézünk a dolgok mélyére, első pillanatban ma szembetűnő és csodálatos a polgárok nagylelkűsége, de ha az egyháziak munkáját félig-meddig ismerjük, melyet ebben az időben kifejtettek, megértjük azt az áldozatkészséget, mellyel a már-már jómódba jutott kéményseprő, vagy a gazdagodó pékmester majdnem erején felül segíti egyházát.

A budai ferencesek zárdáját 1703-ban építik, templomuk azonban rövidesen szűknek bizonyul. Új templomuk alapkövét, rendházuk mellett 1733-ban teszik le. A ferencrendiek azonban 1785-ben felső parancsra kénytelenek elhagyni kolostorukat; kárpótlásul a margitkörüti augusztinusok templomát kapják. Stílusosan, gondosan épített és ízléssel berendezett templomukat az Erzsébet apácáknak adják. A Fő-utcai templom jellegében még ma is magán viseli szentképein, remek faragású padjain a ferencesek nagyszerű tevékenységét és ízlését.

Még a ferences atyák idejében készült egyik, a budai Dunapartot ábrázoló hatalmas oltárkép. A Szent Erzsébet apácák templomának ez a szomorú időkre emlékeztető festménye az 1738/39-es borzalmas pestis után készült. A dögvész egymagában Budán 6000 ember életét oltotta ki. A kép keretének felső díszén olvassuk a képre vonatkozólag az egyetlen általunk ismert írásos adatot: »1739 ex voto tempore pestis«. A kép szereplői nekünk ismerősek, mert az előbb tárgyalt festmény figurális sémáját vette át sok részben ennek a képnek mestere. Hozzátold, azt mondhatnánk, hogy a budai környezethez alakítja kisebb változtatással; lényegileg olyan, mint az előbb tárgyalt. A Szentháromság, Mária, a nyilazott sebektől vérző Szent Sebestyén, a zarándok Szent Rókus kutyájával és Rozália szerepelnek éppen úgy rajta, mint az előbb megbeszélte pestises emléken. Szent Rozália rózsadíszes fejével itt nem térdepel, hanem kedvesen, primitíven elgondolva, talán betűhöz pontosan ragaszkodva ikonográfiailag szigorúbban, egy barlangban fekszik. A Sötér képtől eltérőleg azonban bővült a környezet, amennyiben itt más szentekkel is találkozunk. Így talán először erre a vászonra festették xavéri Szent Ferencet Pest-Budán. Vele szemben borromei Szent Károly foglal helyet. A szegények nagy patronusa, a még ma is különösen tisztelt Szent Antal a liliummal, a stigmatizált Szent Ferenc és mögötte az erősen megrongált vásznon majdnem felismerhetetlen gonzagai Szent Alajos szintén ott van a képen. Xavéri Szent Ferenc, mióta tisztelni kezdték városunkban, majdnem minden régi templomban feltalálható. Ő egyébként nagy szerepet visz a Vizivárosban, melynek patronusa. Különös szeretettel, tisztelettel könyörögtek hozzá Pesten, Budán, mert a Szent, Istentől nyert erejével még életében számos csodát tett, reménytelen betegeket meggyógyított, holtakat feltámasztott és így öreá, közbenjárására nagy szüksége volt a gyötrődő városnak. (Halálát ábrázolja a helyőrségi templomnak egyik oltárképe. A kép háttérében a budai vár bástyája is ott van. Bár ez a festmény elrendezésében sematikus, helytörténeti szempontból — a bástyák miatt — mégis érdekes.) Xavéri Szent Ferenc mellett gonzagai Szent Alajos protekciójára is ugyancsak nagy szüksége van siralmas városunknak. Ő, aki egyébként a lelki tisztaság, fiatalság nagylelkű szószólója, Rómában egykor önfeláldozóan, halálfélelem nélkül ápolta a dögvészbe esetteket, úgyhogy méltó példát nyújtott. Nemcsak a kép, de az egész oltár a pestis veszélyeire utal; megengesztelésül készült, amit a festményen kívül főképp fent a haragvó Isten s az igazságot osztó, büntető, kardos angyal is mutat.

Topográfiai érdekessége az oltárképnek a budai Dunapart, melyet körülbelül a kép keletkezésének idejében építettek be lassanként házakkal. Magas fák emelkednek az apró házak fölé; templomot a budai Dunapartnak ezen a részén azonban nem látunk. A folyó partja rendetlen, szabályozatlan, majdnem olyan, mint a Csepelsziget táján ma. A Duna szélén drámai jelenet játszódik le, amelyet tanulságos megfigyelni. A folyón dereglye, benne három alak, míg a kietlen parton kocsí áll, mellette sötét gödör. Pestises szomorú temetése folyik le előttünk. Drámai a képnek ez a része. A pestises betegek kezelése a városon kívül egy ragálytelepen történt. Hogy ilyen telep milyen lehetett, arról felvilágosítással szolgál egy borromei Szent Károlyt ábrázoló kép, amely az óbudai plébániatemplomban van.

A festmény lehetett egykor jó, ma annál rosszabb állapotban van,⁷⁾ gyakran átjavíthatták, átmázolták, de azért sok mindent elbeszél. Annál inkább gondoljuk, hogy ez a kép valamikor jobb is lehetett, mert a figurális díszes keret, amelyben van, egyike a legszebb faragású kereteknek, amelyet a Székesfővárosban találhatunk. Borromei Szent Károlyt, a milánói pestis hősét ábrázolta a festő, aki a betegeket szeretettel, halálfélelem nélkül ápolta és szentséggel is ellátta. Az óbudai képen a Szent Kereszt előtt angyaloktól körülveve imádkozik a nyomorgókért, tőle balra lent furcsa sátoztábor húzódik, míg jobbról primitív házacskából álló városkát látunk, valószínűleg a régi nyomorúságos Óbudát. A sátoztábor a pestis-betegek elkülönített helye volt. Ilyenfajta szomorú helyről indulhatott el az a bizonyos kocsi, amelyet az Erzsébet apácák pestises képen látunk. Az Erzsébet apácák templomában levő vásznon a makulátlan Mária hold-sarlóján áll, könyörög imáradulcsolt kezekkel, hogy a baj végül szűnjön meg. Ruhája, mint János evangélista mondja »olyan mint a nap«, feje fölött 12 fényes csillag ragyog.

* * *

A szentek legendáriuma azt mondja, hogy jégeső, romboló vihar és villámcsapás ellen Szent Donát véd meg, aki a Legio fulminatrixhez tartozott. A XVII. században talán épen azért, mert a jezsuiták 1652-ben Münsterreifalbe szállítják, új kollegiumuk alapításakor földi maradványait, újabb széles körben terjedt el az iránta való tisztelet. Mint Pest-Budának patronusával, sokszor találkozunk vele oltárokon és egyéb vallásos tárgyú emlékeinken. A Szent Donát kultuszra jellemző, hogy utcát Budán már a török megszállás előtt is neveztek el róla. 1745-ben tiszteletére kápolnát építenek az augusztinusok szüllejében. A ragaszkodás oly nagy iránta, hogy rendszeresen körmenetet tartanak tiszteletére. »...den 3-ten Julii wider das hohe Gewitter zu eren des Heiligen Donati«. Amint a »Neu aus seinem Steinhauffen wiederum aufwachsendes Ofen« című könyvecskében olvassuk a körmenet nagyon díszes lehetett, mert a céhek is kivonultak pompásabbnál pompásabb zászlaikkal. Bizony a szentek oltalmára nagyon rászorultak a céhbeli iparosok, mert még a XIX. század elején is így írnak: »...Dieser Weinbau macht daher den grössten Reichtum beynahe ausschliessenden Nahrungszweig der bürgerlichen Einwohner Ofen's aus.«⁸⁾ Egész Buda szőlőművelésből él jóformán és messze vidékre szállítják az illatos budai borokat, sőt a szerzetesrendek egy része is bortermelésből tartja el magát. Régi metszeteken a budai hegyek, a hegyes-dombos vidék, ameddig a szem ellát, telis-tele van szőlővel.

A mai Veronika kápolnában két Szent Donát kép is van. Az egyiket a múlt század elején festették, ezen azonban arezzoi Szent Donátot látjuk, aki püspök volt és a IV. században élt. Nagy Szent Gergely azt mondja, hogy már életében sok csodát művelt. Őt is, mint az előbb említett viharok idején kéri közbenjáróul. Arezzoi Szent Donát Veronika kápolnábeli képén teljes ornátusban jelenik meg egy rózsadombi, illetve józsef-hegyi szőlőben. Meghatóan kedves az a budai burger, aki előtte térdepel s szagos gyümölcsseit, almát, körtét, szőlőt, idei termését hálásan ajánlja fel gyümölcskertje megvédelmezőjének. Ugyancsak itt a Veronika kápolná-

ban egy másik Szent Donát képen a Legio fulminatrix Szent Donátját is látjuk. Fenn az égből, nehéz sötét felhők között térdepel, római harcosnak van öltözve. A Szent mellett két angyal palmaágot, kést és egy vérrel teli tálacsát, jelképeit tartja kezében. A mártír alatt mint egy nagy panorámát a Rózsadombot és a messze környéket látjuk, mely végeláthatatlan szőlővel van beültetve. Ezeket a jóságos Szent a jégesőtől megmentette, mert amint a kép illusztrálja csak a távolban villámlik a sötét felhőkből. A józsefhegyi szőlőket, kerteket úgy látszik a jégeső elkerülte. Itt a képen látjuk a Krisztus sírja kápolnáját, amely a mostani Veronika kápolna mögött volt s alig egy pár évvel ezelőtt bontották le. A festményt, amint alul olvassuk »Fecit Giergl 1855.« Giergl Alajos, aki 1860-tól kezdve a Györgyi nevet használta, korábban jónevű arckép- és oltárképfestő festette ezt a képet, mely egyik kitűnő alkotása. Rajza gondos, szabatos, színezése választékos, tónusa mesteri; komoly képességeit ez az alkotás valóban magán viseli.

A vedutás Szent Donát képek közül legszebb, legművészebb és egyúttal legrégebb az, amely egykoron a jezsuiták Nagyboldogasszony templomában volt. A jézustársaságiak nagy építkezésekbe kezdtek Buda visszafoglalása után. Újonnan kapott templomukat, a Nagyboldogasszony székesegyházat helyrehozták s a kor ízlésének megfelelőleg díszítették.

Egyidőben divatos volt ezt az átalakítást, — mondjuk úgy — a jezsuita stílusba való öntést éppen a Koronázó templommal kapcsolatban lekicsinylőleg leinteni. Ma tárgyilagosan megállapíthatjuk, hogy a város újjáépítésében az egyik legfontosabb tényező, a Jézustársaság, művészileg is nagyot alkotott. Amikor újabban a templom belsejét minden részletében gótikára alakították vissza épüget nagy kárt okoztak, mint a barokk templomi kincsek elkótyavetyéléseivel. Hogy a Koronázó templom barokkja milyen volt, elég arra utalni, hogy a jézustársaságiak Pozzival is festettek képet várbeli templomuk részére, sőt egyéb nagyobb megrendelést is adtak ennek a világhírű művésznek, amelyet csak azért nem készített el, mert időközben meghalt.⁹⁾

A Pozzo által festett kép xavéri Szent Ferencet ábrázolja, amint karingbe öltözött valamilyen ázsiai előkelőséget keresztel. Ez a rendkívül becses kép Nemes püspök révén került a jezsuiták pesti rendházába, vissza jogos tulajdonosukhoz, ahol ma a Mária kongregáció kápolnája külső falát díszíti.

Az, hogy az idetelepített kőszá népség valamivé lett Budán is Pesten is, hogy itt kultúra fejlődött, a szerzetesek és az egyháziak érdeme. A szerzetesek fáradságot nem ismerő munkája minden képzeletet meghalad és különösen a Szent Ignác alapította rendbeliek jártak elől. Azalatt a száz év alatt, míg el nem kobozták templomukat, rendházukat, a kulturális munkából alaposan kivették részüket. A legcsodálatosabb azonban az, hogy a mostoha viszonyok ellenére a jezsuiták milyen előkelő szellemi atmoszférát tudtak maguk körül teremteni. Kereskényi György, Kozma Ferenc, Kunics Ferenc, Illey János, a jezsuita drámák szerzői és a budai Metastasio, Faludi Ferenc ízlése bizony rányomta bélyegét nemcsak irodalmi alkotásaikra, hanem híveikre, de — és ez természetes — templomukra is. Erre nemcsak az előbb említett Pozzo a példa, hanem a Szent Donát kép is,

amely csere útján került a Fővárosi Múzeumba.¹⁰⁾ Ez a városképes Szent Donát a Koronázó templom egyik művészi oltárképe volt, hogy mikor készült, egészen pontosan nem tudjuk. Heisler Donát gróf tábornok védőszentjének oltárt állíttat. Ezt az oltárt 1754-ben és 1755-ben 367 forintért restaurálják, majd új oltárképet festetnek, mégpedig Bécsben. A Koronázó templom Szent Donát oltáráról tudunk egyet-mást. Így »Non procul ab aris Ignatii et Donati«, ezt írták Auer Éva sírkövére, akit 1748. március 4-én temettek el a Koronázó templom egyik sírboltjába. Egy másik adatunk, hogy Zichy Erzsébet grófnő kilencnapit alapít, melyet a várbeli jezsuita templomban tartanak Szent Donát oltára előtt, hogy a »gyakori villámcsapások Buda városától eltávolíttassanak.«¹¹⁾

A Fővárosi Múzeum birtokában levő Szent Donátot ábrázoló festmény az újabb, Bécsben festett oltárkép, amelyen egy későbbi felírás tévesen »Sanctus Donatus EP. Et MARTYR 1750«-ról beszél. A Szent, barokk felfogás szerinti római harcosnak van öltözve, vértanúságának jelképét, a kést, palmaágot, martirkoronát és vérét tartalmazó tálacskát angyalok tartják. A felírás tévesen Szent Donát püspökről beszél, akinek pedig jelvényei elsősorban püspöki ornátus, a kard, mert lefejezték és hogy egy közismert híres ábrázolását említsük, amint már Jan van Eyck képén is látjuk, az úgynevezett brüggei Madonnán, kereket is tart a kezében, amelyen öt szál gyertya ég. A bécsi művész nem a püspököt ábrázolta, hanem a Legio fulminatrixhoz tartozó szentet. Az 1750-es év is csak körülbelüli meghatározás, mert hiszen az oltárt 1754/55-ben újították meg, amint ezt láttuk. Új oltárképét csak a renoválás után festetik meg. Nem kell különösebb stílusismerettel bírni, amely szerint megállapíthatjuk, hogy ez a kép 1750. után készült s így nem a Heisler Donát által adományozott, amelyet jóval előbb készíttetett a gróf. A Szent Donát képnek cinóberpiros, modernbetűs felírása egészen újkeletű. Ugyanilyen felírás csúfítja el az előbb említett Pozzo-féle Szent Ferenc képet is.

Szent Donát a felhőkön térdel, fejével a Szentháromságot jelképező fénysugaras háromszög felé tekint könnyörgőleg, mellette lebegnek az előbb felsorolt attribútumaival kíséretét képező kicsi angyalai. Tűzes, ragyogó színekkel festette meg a művész ezt a felhők között lejátszódó jelenetet. Földöntúli fény világítja meg az alakokat. Alul, mintha a pesti oldalról Budára néznénk, a budai várat s az alatta elterülő várost látjuk. A pesti oldal smaragdzöld, virágos, harmatos mező, jobbról valamilyen erdő kezdődik, olyanszerű, amilyenről a jezsuita Faludi Ferenc azt írja: »királyi multság erdőben sétálni, árnyékos utcáin fel s alá járni«. A tulsó oldalon a várnak csak konturjait látjuk, mint egy csodás panorámát, amely addig és azóta is a festőket, grafikusokat varázslatos szépségével annyiszor megihlette. A budai táj sötétségbe borul, a romantikus bécsi festő úgy lehet mikor a képpel Budára jött, a villámlástól megvilágított várat, királyi palotát, várfalakat, házakat, tornyokat itt festhette a képbe. Bár el tudjuk képzelni, hogy ezt a részt valamilyen metszet után még Bécsben készítette.

* * *

A pesti ferencesek templomából selejtezték ki az 1910-es évek táján az egyik Szent Antal képet, amelyet özvegy Novák Mártonnétól a Fővárosi

Múzeum vásárolt meg és pedig azért, mert ezen a képen a ferencesek temploma a barátok terével is látható. 1910 körül a kolostorból és a templomból több kép került ki; legnagyobb részüket a pesti ferencesek nagykanizsai rendházuknak ajándékozták.

A kép ismeretlen festője a szokáshoz híven többé-kevésbé ikonográfiai pontossággal ábrázolta Szent Antalt. A Poverello legkedvesebb fiát ferences ruhában látjuk, saru a lábán, féltérdre ereszkedve imádkozik. Ezalatt történik a nagy csoda, megjelenik előtte a gyermek Jézus. A Szent mellett egy kis angyalt látunk, ez egyik kezével Jézusra mutat, míg a másik kezében liliumot tart, Szent Antal tisztaságának jelképét. Az angyal könyvre támaszkodik, ami szintén attribútuma a szegények szentjének. Hátul egy oszlop mellől elhúzott függöny lehetővé teszi, hogy a szabadba, a Ferenciek terére lássunk ki. Előttünk a barátok temploma régi alakjában. Bár nagyon primitíven festette mestere, mégis felismerjük a templom homlokzatát. A templom oromzatán Szent Ferenc áll széttárt kezekkel, stigmáit mutatja Pest lakóinak. A templom fölött torony emelkedik, amely természetesen még a régi, egyszerű. »...das Innere der Kirche 1860. neu Ausgemahlen um diese Zeit auch der Thurmbau in Angriff genommen und nach dem selber aus Stein um 12. Klafter erhöht wurde 1863 den 8 November feierlichst samt dem Kreuze eingeweiht...« — mondja az akkori leírás,¹²⁾ már pedig a mi képünk jóval a hatvanas évek előtt készült.

Pollák Mihály építette a Herrengasse 1. számú kétemeletes épületet 1817-ben báró Brudern József számára. Ebben az épületben volt később a régi Pest egyik nevezetessége, az úgynevezett Párizsi udvar. Ennek az épületnek a helyén Szent Antal képünkön egy házat látunk, amely úgy lehet a báró Brudern-féle akar lenni. Az egész kép kezdetlegesen festett, azonban a Ferenciek tere és a házak még sokkal primitívebbek s ezért úgy képzeljük, ezt a részt később festették bele, ami annál is inkább valószínűnek tűnik, mert bár a külső utcai és a belső jelenet festése között időbeli nagy különbség nem lehet, mégis a kép a XVIII. század végén készült, míg a Ferenciek terét a XIX. század elején festhették hozzá. A szerzetes barátok terén nem látjuk még a Dunaiszky-féle kutat, melynek tervét csak 1828-ban fogadták el. Így az utcai részt 1817 és 1828 közötti időben toldották a képhez.

A Hatvani kapu felé vezető utca, valamint az Uri-utca sarkán a festményen szokatlan sokadalmat látunk és pedig nem mindennapi jövétmenést, mert itt a szegények jótevőjének egy híres csodája megy végbe Pest kellős közepén. A »Liber Miraculorum« a csodát úgy mondja el, hogy Szent Antal egy hitelennel találkozott, aki a Szentséget megvetette, megtagadta. A Szenttel vitába keveredett s csak úgy volt hajlandó hívővé válni, ha azt az ajánlatát fogadja el, amely szerint szamarának nem ad három napig enni s ha ezután az állatot éhesen elővezeti és annak Szent Antal a Szentséget mutatja, míg ő maga abrakkal kínálja, az oktalan állat nem nyúl a szénához, inkább a Szentségnek hódol. Három nap mulva megtörtént a csoda, térdreborult a szamar a Szent előtt. A hitetlen éstársai így váltak hívőkké. A mi Szent Antal képünkön itt Pesten a Ferenciek terén ezt a csodát ábrázolta a kép festője hallatlan naivitással, primitíven.

* * *

Ha valamilyen oknál fogva írásos feljegyzés nem maradt volna ránk, úgy a Szent Vendelnek állított sok-sok emlék is elárulná nekünk, hogy a pest-budaiaknak a XVIII. században egyik főfoglalkozásuk az állattenyésztés volt. Csak iparból Pesten és Budán a török kiverése után megélni nem lehetett. Egy-két emberöltőnek kellett eltelti, míg nagyvárossá alakult, ezért minden valamirevaló polgárnak háza mellett földje, szőleje, háziállata volt. Az élet nem annyira városi, mint inkább idillikus, falusias, kisvárosias.

Szent Vendel története részleteiben ködbe vész. A hagyomány azt tartja, ir királyi családból származott s hogy Istennek élhessen, minden fényt, gazdagságot elhagy s mint zarándok a kegyes helyeket látogatja, Trier táján remeteéletbe kezd s az embereket oktatja a keresztény hitre, majd pásztor egy gazdánál. A nyáját őrző buzgó szent embert apáttá teszik. A jámbor pásztor halála után sírját sokan látogatják, ahol azután bucsujárárhely keletkezik. Szent Vendel jelvénye a pásztorbot, rendesen tarsolya van, ruházata pedig a vándorok egyszerű köntöse, Koronát s jogart szoktak lábaihoz tenni s pásztori mivoltára célozva juhokat őriz. Ifjúnak ábrázolják s mint a gazdálkodók, pásztorok védőjét tisztelik.

A margitkőrúti ferencesek szószékének felső részén aranyozott életnagyságú szobor áll. Nagy kampós pásztorbot a kezében s előtte bárányok. Ez a szépen, lendületesen mintázott szobor is Szent Vendel. Sokan a Jópásztornak gondolják tévesen épüget, mint a Baross-utca 86. számú ház kapujának figuráját, amelyet, mert lebontották a házat, ma már csak fotográfiákon láthatunk. Középen állt Szent Vendel, jobbról tehén, balról két bárány feküdt lábainál. Jópásztornak mondják a szentlélektéri Szentháromság emlék egyik reliefjét is, amely pedig ugyancsak a pásztorok védőszentje, aki villámlás között juhokat őrizve imádkozik.

A Fővárosi Múzeum Szent Vendelt ábrázoló kis képe a Szent János-kórház kápolnájából került oda, főleg azért, mert helyi vonatkozását fokozza a rajtalevő tájkép, illetve városkép. A Szent János kápolnát a budai céllövölde és a kórház mellé építették. Az építési engedélyért 1729-ben folyamodtak, de a tanács csak 1735-ben engedélyezte. Bőségesen adakoztak, úgyhogy két hónap alatt már a kis torony is állt s rövidesen felhangzik ebben a kedves, ma az utca szintje alá süllyedt kápolnában a nepomuki Szent Jánoshoz szóló könyörgő ének: »Wüttet die Pest zu arg, droht sie uns Gleich den Sarg. Bist du der treue Artzt, der uns beysteht.«¹³⁾

A környék gazdái is ide, a Szent János-kórház kápolnájába jártak esőt kérni s könyörögni a baj elhárításáért. Így kerülhetett ide fogadalomként a Szent Vendelt ábrázoló kép is, amelyen kis kalyiba előtt, kezében pásztorbottal, bő cinóberpiros köpenyben ül. Fölül a Szentháromság fénye sugározza be és angyalkák figyelik mint mélyed zavartalanul olvasmányába, a Könyvek-könyvébe. Körülötte szarvasmarha és juh. Hátul a budai várat látjuk a Bécsi-kapuvál s ezen belül házak, templomok époly bájos, naív hűséggel, mint ahogy azt a XVIII. századközepi céhleveleken rajzolták. A tipikus votív kép, bár évszámmal nincs jelezve, az 1770-es évek tájképén keletkezett.

A budai várat erős vastag fal övezi. Ezek a kőből épített falak adtak biztonsági érzést lakóiknak, ez jelentett békét számukra, de tette őket

öntudatosá, tette nyugodttá az életüket és ez a nyugalom vezetett a polgárisodás felé. A Bécsi kaput 1726-ban építik ebben a formájában, Johann Matthei tervei szerint. »...das Wiener Thor selbsten unter welchem an der Höhe ein Bozigan, Schild, Sporn und grosse Stein hangen, welcher sich Michael Tholdi bedient, ein der Massen starker Mann, das er ein wilden Ochsen aufzufangen, angehalten, ein wohl fette Kuhe auf die Schultern genommen und davon getragen.«¹⁴⁾

Az elrajzolások ellenére, mert bizony a festő nem volt ura a kezének s így nem mindig festette azt, amit szeretett volna, mégis topográfiaileg elég jó képet ad, illetve világosan felismerjük, hogy mit akar ábrázolni. Fent látjuk a vár északi részét, a Bécsi kaput s mögötte a zárda tornyát, valamint a Helyőrségi templom tornyát.

* * *

A budai augusztinusok templomukat hosszú ideig építették, de nem sokáig élvezhették. II. József rendeletére a ferenceseknek adják át. Az ágostonrendieknek, bár régtől fogva volt egy kisebb templomuk, amelyet már 1707-ben kezdtek építeni, amikor szűknek bizonyul, 1753-ban egy nagyobbat tervezetnek, amelynek építéséhez hozzá is kezdtek és pedig először a tornyokat készíttetik el. 1770-ben szentelik fel. A templom XVIII. századi külsejéről és környezetéről számos metszet tájékoztat és egy érdekes, nagyon kezdetleges festmény, amely ugyancsak a budai Veronika kápolnájában van. Kálváriát ábrázol a kép, amelyre a templomot és a körülötte levő apró házakat is odafestette a kép készítője.

A templom tulajdonképeni felszerelése képekkel, oltárokkal 1770. táján veszi kezdetét. Ezekben az években festették a leckeoldalon levő harmadik oltárt is, amelyen Szent Miklóst látjuk püspöki ornátusban, mitrával a fején. Bárii Szent Miklós magas trónuson ül s a királyi vár felé fordulva áldást oszt. Körülötte állnak a legendabeli ártatlanul halálra ítélt ifjak, akiket megmentett. Egyik pásztorbotját, másik könyvét tartja. A három golyó a képen pénzes zacskót jelképez, amelyet a püspök a mármár rossz útra tévedt leányok apjának ablakán bedobott, hogy megmentse őket. Szent Miklós előtt keresztelőmedence van, amelyet gyümölcstartónak alakított át a kép későbbi restaurálója. Barii Szent Miklós régi kedves szentje Pest-Budának, egész napjainkig különös szeretettel tisztelik. A XVIII. században életnagyságú szobra is volt Pesten s a Rókus kápolna előtt állt.

Az országúti templom sötét tónusú Szent Miklós képén úgy látjuk, mintha a pesti oldalon ülne a Szent, míg a kép háttérben a vár egy része tárul elénk úgy, amint a XVIII. század végén és a XIX. század elején is valóságban lehetett. Elöl a Duna, még csónak is van rajta, előlött a vár-hegy, a várfal, a királyi palota déli része, a kiugró épület közepe felett a csillagvizsgáló torony. A Szent és a Duna ábrázolása így együtt, tekintve, hogy Szent Miklós a hajósok védszentje nem véletlen, sőt egészen biztosra vehetjük, hogy ők festették tiszteletére, védelmükre közbenjárójuknak. A kép pest-budai viszonylatban jó, bár a kontár belefestés alaposan elrontotta. A XIX. század közepétől restaurálhatták, a klasszicizáló dísz ekkor festették rá épűgy, mint a neogótikus ablakrész is későbbi hozzátevés.

* * *

Szent Flóriánnal, aki közkedvelt patronusa Pestnek, Budának, azért találkozunk sokszor, mert őt a tűzvész és árvíz idején hívják segítségül. Azután az idegen bevándorlók közül főleg a németajkúak különös bizalommal tekintettek rá, mert a római lovag egyébként Ausztriának védőszentje. Nincs jóformán XVIII. századi templom, ahol szobrát, festett fogadalmi képét ne találnánk. Amíg az árvíz, valamint a tűz rombolása ellen nem tudtak hathatósabban védekezni, a nyavalyák mellett ezektől az elemi csapásoktól rettegtek legjobban. A XVIII. században sok árvízről tudunk. A legborzalmasabbak az 1712, 1732, 1744, 1768, 1770, 1775, 1780, 1781 és 1789. évbéliek voltak. A következő században is mérhetetlenül sokat szenved a város a Duna szeszélyétől mindaddig, amíg nem szabályozzák. Mind között a legnagyobb azonban az 1838-as áradat volt, amelyről bőségesen tájékoztatnak az egykori feljegyzések épúgy, mint a megszámlálhatatlan metszet, litográfia, amelyeken Pest végeláthatatlan tenger, amelyben a házak kártyavárként dőltek össze. Úszó bölcsők, ágyak, fuldoklók tömegét, lovakon úszva menekülőket, a szennyes árban küzdő mentőket hősiesség munkájuk közepette ábrázolják ezeken a drámai tárgyú grafikákon. De a szorgalmas polgár újra és újra épít. Bizony, Pest és Buda lakosai már régen kiérdemlik az »Ihr liebevolle Biedermänner« megszólítást a vasárnapi prédikáció alkalmával.

A víz ellentétje a tűz ha lehet még kegyetlenebbül pusztítja az ikervárost és teszi próbára 1716-ban és 1722-ben lakóit. A XVIII. századi borzalmasan emlékezetes évek közül az 1723. év a legrettenetesebb, legmegrázóbb a városra nézve.

A tűzvész kitörésének lehetősége állandóan félelemben tartja a lakosságot és erről a rettegésről az 1810-es tűzzel kapcsolatban a város nagy tragédiáját feltáró több emlék a példa. Nem is egy vedutás szentképünk van, amely ennek a szerencsétlenségnek borzalmas emlékét őrzi. A Hazai s külföldi tudósítások szeptember 8-án az 5-iki tűzről azt írja, hogy az a nap, amelyen kitört »szomorú emlékezetű leszen Buda városának történetében; mert délután, midőn éppen nagyobb része a Városnak ebédelne, A Ráczvárosban tűz támadott.« A következőkben azt mondja, hogy a szárazság és a szél terjesztette a Dunaparton és hogy a vár alatt való sorház egészen a kapucinusokig a tűz prédája lett. A királyi magazin, a profuntház, a rác és tabáni templomok, a liszt- és gabonaraktárak, széna, zab, sok ölfá, sőt a vár is veszedelemben forog. A Duna jobbpartján levő hajók is meggyuladtak, a hajóhid is megsérült s még nagyobb lett volna a baj, »ha Ó Császári Fő Hercegségének a Palatinusnak serény gondoskodása« nem történik meg. Majd azt mondja 12-iki számában: »Fájdalmas bámulással kintelenített Pest városa nézni azon szörnyű égést . . . . . Budát látni iszonyatosabb volt, mint ellenség által ostromoltatott várost. . . . . Könyörületes sajnálkozásra fakasztotta a nézőt a magánosan futkozó kárvallottak jajgatása.« Hatszáznál több ház égett el, sok ember vesztette életét, közel ötvenen tűzhalált letek. Egy asszony, akinek öt gyermeke megégett, megőrült. »Egy szürszabóné midőn a hegynek futna a magazin mellett a hőség földhöz ütötte s ott megégett.«

A leírások drámaiak épúgy mint a képek. A tabáni plébániatemplom leckeoldalának harmadik oltárát egy Szent Flóriánkép díszíti. A római

harcosnak öltözött Szent a felhők között térdepel, mellette puttószerű angyal önti a vizet az égő városra, míg balján egy másik angyal felirásos leplet tart. A fogadalmi képre nyujt ez némi felvilágosítást. »Allmächtigster Gott mit Vunder schüttest du uns änzeln Hauser erschone O Gnädigster in Zukunft auch unsere mit Bruder In Cen DIVMI in ras CIanICa Die 5 Sept.«

A szövegben elrejtett kronosztikon szerint a képen az 1810. szeptember 5-iki tűz tárul elénk. A felhőkben könyörgő Szent alatt a lángokbaborult Budát látjuk. A tabáni templom is már-már tüzet fog, tornyát a lángok nyaldossák, teteje már el is égett. A Dunán hajókat látunk áruval megarkva. Mind égnek és sűrű füstjük az ég felé csap.

A kapucinusok templomában levő egyik fogadalmi kép is Szent Flóriánt ábrázolja. Alsó részében a kapucinusok templomát látjuk, úgy amint volt a szabadságharcbeli bombázások előtt, mellette zárda, míg a Dunaparton az egyemeletes házak égnek. Ábrázolása sablonos, zászlót tart kezében, ég felé tekint könyörgőleg, mellette angyal sajtárból vizet önt Budára. A képnek felírása:

EX VOTO Die 5 Septembris Anno 1810.

A kapucinusok Szent Flórián képét a hívek adakozásából 500 pengőért készítették. Eredetileg Iretzer Mihály és neje festettek a kapucinusok részére egy Szent Flóriánt, amelyet 1813. május 4-én áldottak meg. Ezt a képet azonban 1814. márciusában a kapucinusok feljegyzése szerint, nem tudjuk miért a helyőrségi templomba vitték. Lehet, hogy még ma is ott van. Talán azonos azzal a képpel, amely a helyőrségi templom kórusa felett van, azonban oly magasan, hogy nem volt módunkban pontosan megszemlélni. Az sem lehetetlen, hogy az énekkar fölötti festmény az, amely a Koronázó templomban volt, mert Némethy tud egy olyan Szent Flórián képről, amelyet a jezsuiták várbeli templomából idehoztak.¹⁵⁾

Egy későbbi tüzesetet látunk a Szent Erzsébet apácák templomának leckeoldalán levő első oltáron. A Szent ezen is a megszokott módon van ábrázolva, előtte angyal vizet önt egy égő házra, míg egy másik zászlaját tartja. A mártírt megillető koszorút égi küldött épen a fejére akarja helyezni. Zsalugáteres, egymáshoz ragasztott házak szegélyezik a Duna partját és az Erzsébet apácák templomtornya is ide látszik. A kép azért érdekes, mert szignált. Lent jobbról »Carl Held pinx 1829« olvasható. A kép egészen magán viseli korát; empire stílusú, mely abban az időben Pesten Budán nagy divat volt. Held mester azonban a festés tudományát nem valami nagyra vitte s így képe olyan, mint a korabeli rossz deákos vers.

* * *

A kapucinusok Fő-utcai templomának fentebb említett Flórián képén kívül is van egy újabb keletű vedutás szentképe, amely a rajtalevő budai rész miatt rendkívül érdekes. Ezt a kapucinusok készítették templomuk számára, ma azonban a kolostor folyosóját díszíti. Aláírása szerint Pesky Ede Pest 1864. festette. A vásznon az Egyház segítő szentjeit látjuk, amint a gyermek Jézusnak hódolnak; lent a rendezetlen Dunapart öreg házaival bizony nem szebb, mint a félszázaddal régebbi Flórián képen. A házak

mögött a kapucinusok megújított templomát, kolostorát, a várhegy oldalát, a vár egy részét, a budavári Koronázó templomot szemlélhetjük, amely utóbbi még átépítetlen, épen olyan, mint 1867-ben, mikor az apostoli királyt koronázták benne. Ezt az alakját megtartja a hetvenes évek elejéig, mert csak 1873 december 2-án rendelik el az uralkodó 25 éves évfordulóján a Nagyboldogasszony templom átépítését.

1849-ben a bombázáskor a kapucinusok temploma alaposan megsérült, ezért megbízták a fiatal Feszl Frigyeszt, hogy készítsen részükre terveket a megrongált templom, valamint a kolostor helyreállítására. Feszl 1851—52-ben elkészíti a terveket, amely szerint a templomot a tér közepére helyezte, míg a kolostort kisebb kertekkel vette volna körül. Kivitelre nem kerülhetett sor, mert a tetszetős tervet a szűkös anyagi viszonyok miatt nem lehetett megvalósítani. Feszl tehát újakat készít s most már szerény keretek között épül át a megmaradt templom és kapucinus kolostor úgy, mint ezt a Pesky-féle képen látjuk. 1854-ben kezdik meg a renoválást, 1857-ben a Vasárnapi Ujság azt írja, hogy sokkal szebb, mint valaha volt s a kolostornak egyik fele »városi elemi tanodának adatott.« A kortársaknak úgy látszik a neogótikusszerű átalakítás nagyon tetszett. A neogótika és neoromán az ötvenes években kezdődött nálunk Pesten és Budán. A Pekári házra, amely a Király-utcában épült, igen büszkék. Úton-útfélen találkozunk folyóiratban vele, mert vagy leírják, vagy illusztrálják. A neogót stílusnak Feszl-n kívül Ipolyi Arnold és Ybl a nagy portálója s így nem csoda, hogy a romantika igen tetszett a kortársaknak. Körülbelül a Pesky kép festésének idején kulminál a romantikus építészeti felfogás. Gettinger Theodornak 1866-ban Ungarn Hauptstadt Pest und Ofen című kis ismertetése jelent meg és ebben azt írja: »Am Kapuzinerplatz steht das mit einer in Rundbogenstyle restaurirte Kloster der Kapuziner, worin auch eine Schule ist. Die Kapuzinerkirche ist in demselben Style mit einem hübschen Thurme und Portale von auszen geschmückt, wehrend das diesen zierlichen Baustyl nicht Entspricht.« Ezek szerint a jó Gettingernek a megmaradt barokk nem tetszett.

Pesky Ede képe tetszetős, édeskés nazarénus ízü. Egyébként művész-familiából származik, zsáner és arcképfestő. Apjánál tanul, majd a bécsi akadémiára kerül. Jónévű portraitistának tartották kortársai. Egy ideig »Pesky és Gévy« cégjelzés alatt fényképészeti műterme is volt a Váci utca 14. számú házban. 1863-ban kerül Bécsből vissza hozzánk, hogy apja örökét átvegye, majd 1871-ben újra Bécsben telepszik le. Itt vagyonát elveszti, elspekulálja, Bukarestbe költözik, később haláláig Brassóban él.

* * *

A nagy oltárképek mellett kis házi fogadalmi, zászlóra festett festményeket, imakönyvbe való képecskéket és a metszetek egész sorát ismerjük, amelyen Pest-Budának egy-egy részlete fellelhető. Nem tértünk ki ezekre az ábrázolásokra és a nem is ritka grafikákra, melyek legtöbbször nem egyetlen példányban ismeretesek. Némethy Lajos Kögl Ádámról írt életrajzában olvassuk, hogy a metszeteket százzszámra osztották ki ingyen, vagy piacon árusították sokadalomban »az híres neves Tholdi,

szép Thangrédusz históriájá«-val együtt a ponyván. Nem tértünk ki a szoborművekre sem, illetve olyan vallásos tárgyú domborművekre amelyekén városkép van, mert akad ilyen is az általunk említett Koronázó templom előtt levő Szentháromság szobron kívül is.

JAJ CZAY JÁNOS

¹⁾ Detzel, Heinrich : Christliche Ikonographie. 1896. Bd. 2. p. 512.

²⁾ Horváth Henrik : Buda a középkorban. 1932. p. 59.

³⁾ Tanulmányok Budapest multjából. I. k. 1932. p. 61—75.

⁴⁾ Csergheő Géza : Wappenbuch des Adels von Ungarn. Heft 22—28. p. 594.

Tafel 421.

⁵⁾ Neu aus seinem Steinhauften wiederum aufwachsendes Ofen. 1733. p. 38.

⁶⁾ Schmall Lajos : Adalékok Budapest Székesfőváros történetéhez. 1899. I. p. 286.

⁷⁾ A cikk nyomása közben a képet a Főváros restauráltatta.

⁸⁾ Schams, Franz : Vollständige Beschreibung d. königl. ferien Hauptstadt Ofen in Ungarn. 1822. p. 551.

⁹⁾ Némethy Lajos : Archeologiai Értesítő. 1881. Új folyam, I. k. p. 258.

¹⁰⁾ Budapest Székesfőváros tanácsa a városképes Szent Donát képért Lotz Szent Erzsébetét és Roskovits Szent Istvánját adta cserébe.

¹¹⁾ Némethy Lajos : Nagy Boldogasszonyról nevezett Budapestvári főtemplom története. 2. kiad. 1876. p. 123.

¹²⁾ Zum Erinnerung des Thurm u. Kreuzes Einweihung bei den E. E. Franziskanern in Pest am 8ten November. 1863.

¹³⁾ Gesang zu den Heiligen Johann v. Nepomuck. (A Fővárosi Könyvtár kisnyomtatvány gyűjteményében.)

¹⁴⁾ Neu aus seinem Steinhauften wiederum aufwachsendes Ofen. 1733. p. 13.

¹⁵⁾ Némethy Lajos : Nagy Boldogasszonyról nevezett Budapestvári főtemplom története. 2. kiad. 1876. p. 122.